

Nailə MEHRƏLİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti

*Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

**RUS BƏDİİ ƏDƏBİYYATININ
AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ NƏŞRİ
(1970-1980-ci illər)**

XÜLASƏ

Məqalədə rus bədii ədəbiyyatından Azərbaycan dilinə tərcümə kitablarının nəşr tarixi haqqında geniş məlumat verilmişdir. Burada İ.S.Turgenev, A.P.Çexov, L.N.Tolstoy, A.M.Qorki, A.N.Tolstoy və başqa rus klassiklərinin ayrı-ayrı əsərlərinin nəşri, eləcə də bu yazıçıların əsərlər toplularının nəşri və onların tərcüməçiləri haqqında ətraflı məlumat öz əksini tapmışdır. Məqalədə həmçinin rus bədii ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcüməsində xüsusi xidmətlərə malik olan Mikayıl Rzaquluzadə, Cabbar Məcnunbəyov, Beydulla Musayev, Hüseyn Şərifov, Cəlal Məmmədov, Ələkbər Ziyatay, Mirmehdi Seyidzadə və başqalarının tərcüməçilik fəaliyyəti qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: bədii tərcümə, bədii tərcümənin tarixi, bədii tərcümə) sənəti, dünya ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatı.

Məşhur rus dramaturqu A.N.Ostrovski ingilis ədibi Ç.Dikkens haqqında yazırdı: “Xalq yazıçısı olmaq üçün yalnız vətən sevgisi kifayət deyildir, sevgi yazıçıya ancaq enerjiyə, hiss aşılایır, məzmun vermir, bundan başqa bir də öz xalqını yaxşıca tanımaq, ona qoşulmaq, onunla ünsüyyət bağlamaq lazımdır”. Bu sözlərdə böyük həqiqət vardır. Öz xalqını yaxşı tanımayan, onun tarixi keçmişini, həyat və psixologiyasını, adət və ənənələrini, ədəbiyyat və sənətini dərindən bilməyən şair, yazıçı və ədəbiyyatşünas yaxşı tərcüməçi də ola bilməz.

Milli mədəniyyətlər təkcə öz milli ədəbiyyatı ilə deyil, həm də dünya ədəbiyyatından qidalanaraq zənginləşir. Xalqların mənəvi sərvətlərinin üzvi vəhdətini yaratmaqda tərcümə sənəti böyük rol oynayır.

Bu işdə tərcümə kitablarının nəşri, istifadəsi və yayılması çox böyük önəm daşıyır. Müxtəlif xalqların bədii ədəbiyyatının mühüm hissəsini doğma dilimizə və Azərbaycanın klassik, eləcə də müasir bədii ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin digər dillərə tərcüməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Rus və digər xalqların ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcüməsi və nəşri 70-ci illərdən daha da artmağa başlamış, bu illərdə ölkəmizdə 320-dən çox kitab tərcümə və nəşr edilmişdir ki, bunun da 227-si rus bədii tərcümə

kitablarıdır. Bu illərdə peşəkar tərcüməçilər tərəfindən Azərbaycanlı oxucular A.S.Puşkin, İ.S.Turgenev, L.N.Tolstoy, M.Qorki, N.A.Ostrovski, A.P.Çexov, M.A.Şoloxovun və b. ayrı-ayrı əsərləri ilə yox, külliyyatları ilə də tanış olurlar. Bu işdə görkəmli yazıçılar və şairlər, uzun müddət bu sahədə təcrübəsi olan ədəbiyyat nümayəndələri yaxından iştirak edirdilər. Mirzə İbrahimovun, Məmməd Rahimin, Rəsul Rzanın, Ənvər Məmməd-xanlının, Mikayıl Rzaquluzadə, Cabbar Məcnunbəyov, Beydulla Musayev, Əziz Şərif, Hüseyn Şərifov, Cəlal Məmmədov, Cahanbaxış, Ələkbər Ziyatay və b. bu sahədəki fəaliyyətləri xüsusi qeyd olunmalıdır.

Görkəmli Azərbaycan ədəbiyyatşünası Məmməd Arif tərcümə mədəniyyəti haqqında yazır: "İstər klassik, istərsə də sovet rus ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi, mədəni və tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olmaqla bərabər, ümumiyyətlə, ədəbiyyatımızın və ədəbi dilimizin inkişafına olduqca müsbət təsir göstərir ki, bunu qətiyyənlə nəzərdən qaçırmamaq olmaz. Doğrudan da, bir çox elmi, nəzəri əsərlər Azərbaycan dilində sadə və aydın bir şəkildə səslənsə, bu eyni zamanda Azərbaycan ədəbi dilinin böyük daxili inkişafının bir nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir... Puşkinin, Turgenevin, Tolstoyun, Qorkinin və Şoloxovun əsərlərindəki mənə və forma gözəlliklərini yazıçılarımız Azərbaycan dilində əks etdirə bilsə, bu, birinci növbədə Azərbaycan ədəbi dilinin qüvvətini göstərir".

Tərcümənin bu cür əhəmiyyəti Azərbaycan tərcüməçilərinin rus bədii ədəbiyyatına marağını daha da artırmışdır. 1970-1980-ci illərdə Azərbaycanda rus bədii tərcümə ədəbiyyatının araşdırılması göstərir ki, tərcümə ədəbiyyatının əsas hissəsi rus klassiklərinin və müasir rus-sovet yazıçılarının, şairlərinin müxtəlif janrlı əsərlərini əhatə edir. Ümumiyyətlə, rus bədii tərcümə ədəbiyyatının nəşrini nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, bu tərcümə kitabları müxtəlif tiplərdə və nəşr tiplərində, ayrı-ayrı əsərlər, seçilmiş əsərlər, həm də əsərlər külliyyatı, monoqrafiyalar, mövzu məcmuələri və s. şəkildə nəşr edilmişdir.

XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycanda tərcümə işini daha da genişləndirmək məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirildi. "Azərbaycan zəhmətkeşlərinin qarşıda sovet respublikaları zəhmətkeşləri ilə beynəlmillət əlaqələrini daha da inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında" (1982) və "Respublikada tərcümə işini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" (1983) qərarları ölkədə tərcümə işinin daha da yaxşılaşdırılmasında böyük rol oynadı. Bütün bu tədbirlər ölkədə ictimai, siyasi, elmi və xüsusilə bədii ədəbiyyat nümunələrinin vaxtında və müntəzəm olaraq Azərbaycan oxucularına çatdırılmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb etdi. Ölkədə tərcüməçi kadrların hazırlanmasına böyük diqqət yetirildi və tərcümə işi yeni bir səviyyəyə qalxdı. Uzun müddət Avropa və bir sıra başqa xalqların əsərləri rus dilindən tərcümə edildiyi halda bu illərdə həmin əsərlər artıq orijinaldan tərcümə

edilirdi və bu sahədə mütəxəssis kadrlar yetişmişdir. Ölkəmizdə tərcümələrin çapı əsasən "Yazıçı" nəşriyyatının üzərinə düşürdü, belə ki, 1977-ci ildən fəaliyyətə başlayan nəşriyyatda bədii və tərcümə ədəbiyyatı redaksiyası fəaliyyət göstərirdi. Nəşriyyatın qarşısında Respublikada bədii ədəbiyyatın nəşrini daha da genişləndirmək kimi məsul vəzifə qoyulur. Əsas məqsəd xalqımızın klassik və müasir yazıçılarının əsərlərini çap etməklə bərabər, rus və dünya xalqlarının ədəbiyyatının ən gözəl incilərini tərcümə edib geniş oxucu kütləsinə çatdırmaqdan ibarət idi.

Nəşriyyat 80-ci illərdə M.Qorkinin "Gərəksiz adamın həyatı", A.Qaydarın "Uzaq ellər", B.Polevoyun "Əsl insan haqqında povest", Kuprinin "Povest və hekayələr" və L.N.Tolstoyun 14 cildlik seçilmiş əsərlərini nəşr etmişdir. Bura yazıçının "Hacı Murad", "Qafqaz əsiri", "Baldan sonra", "Saxta kupon", adlı povest və hekayələri, "Yeni əlifba", rus qiraət kitablarından hekayələr, digər povest və hekayələr, mənzum nağıllar toplanmışdır. 1986-cı ildə isə "Gənclik" nəşriyyatı L.N. Tolstoyun yenidən seçilmiş əsərlərini çapdan buraxır. Kitaba ədəbin oxuculara təqdim etdiyi ilk əsərləri "Uşaqıq", "Yeniyyətlik dövrü", "Gənclik" adlı trilogiyası daxil edilmişdir.

XX əsrin 80-ci illərində "Dünya uşaq ədəbiyyatı" seriyasında buraxılan A.S.Puşkin və N.V.Qoqol, İ.S.Turgenev, N.S.Peskov "Seçilmiş əsərləri" (1984), A.P.Çexov, A.M.Qorkinin "Seçilmiş əsərləri" M.Y.Lermontovun seçilmiş əsərləri (1983) və "Seçilmiş əsərlər, poemalar, mənzum dramlar, romanlar" kitabı (1989) "Yazıçı" nəşriyyatının oxuculara ən gözəl təhfi idi.

M.Qorkinin əsərləri həmçinin "Dünya ədəbiyyatı kitabxanası" seriyasında 1984-cü ildə çap olunmuşdur. Burada Qorkinin "Uşaqıq" əsəri (Ənvər Məmməd-xanlının tərcüməsində) öz əksini tapmışdır. "Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası" seriyasında bu seçilmiş əsərlərin tirajı 40000 nüsxə ilə çap olunmuşdur.

İ.S.Turgenevin yaradıcılığına oxucu marağını nəzərə alan "Azərnəşr" yazıçının anadan olmasının 170 illiyi münasibətilə onun 3 cilddən ibarət "Seçilmiş əsərlərini" (1989) çapa hazırlamışdır. Buraya yazıçının "Rudin", "Atalar və oğullar", "Dvoryan ocağı" (tərcümə edənlər M.Rzaquluzadə, İ.Nəfisi), "Ərəfə", "Tüstü" romanları, "Artıq adamın gündəliyi", "İlk məhəbbət", "Bahar suları", "Mumu" (tərcümə edənlər A.Əfəndiyev), "Bildirçin" (tərcümə edənlər M.Rzaquluzadə), "Faust", "Asya" (tərcümə edənlər R.Nağiyev, C.Məcnunbəyov) povestləri, hekayələri, oçerkləri və mənsur şeirləri daxil edilmişdir.

Kiçik yaşlı uşaqları nəzərdə tutan bu əsərlərin tərcüməçiləri sırasında R.Nağiyev, M.Rzaquluzadə, Ə.Babayeva, Z.Cavanşir, Ə.Əhmədova və başqalarının əməyini xüsusi qeyd etməliyik. Uşaqlar üçün edilən bu tərcü-

mələr əsasən “Gənclik” nəşriyyatında çapa hazırlanmış, hər bir kitab min nüsxə ilə buraxılmışdır.

Qeyd olunan dövrdə M.Qorkinin, M.Şoloxovun, N.Tixonovun, A.Fadayevin, V.Mayakovskinin və b. kitabları, ayrı-ayrı əsərlər, seçilmiş əsərlər, əsərlər külliyyəti və s. şəkildə nəşriyyatımız tərəfindən çap olunmuşdur.

Araşdırmalar göstərir ki, 1980-ci illərdə rus bədii tərcümə ədəbiyyatı iki istiqamətdə aparılmışdır. Birinci, ümumiyyətlə rus bədii ədəbiyyatının nəşri və tərcüməsi; ikinci, uşaqlar üçün rus bədii ədəbiyyatın tərcüməsi və nəşri. Rus bədii tərcümə ədəbiyyatı bütün janrları əhatə edir: epik, dramatik və s. Müxtəlif janrları əhatə edən əsərlər eyni zamanda müxtəlif nəşr tiplərində: “ayrı-ayrı əsərlər”, “seçilmiş əsərlər”, “əsərlər” (çoxcildlik şəkildə), yəni “əsərlər külliyyəti” şəklində buraxılmışdır.

Rus bədii ədəbiyyatının tirajı, hər bir nəşrin, əsərin tirajı ən azı təxminən 5-7 min nüsxə, böyük əksəriyyəti 10-15 min nüsxə, nadir hallarda 20-25 min nüsxə ilə çap edilmişdir.

Böyük rus şairi A.S.Puşkinin məşhur “Yevgeni Onegin” poemasını yüksək ustalıqla tərcümə edən və “rus şeirinin şah əsərini çevirdim Vaqifin şirin dilinə” deyən Səməd Vurğun yazırdı: “Tərcümə məsuliyyətli işdir. Elə etmək lazımdır ki, tərcümə edilən əsər orijinaldakı vəziyyətini itirməsin. Həm də ikinci dilin poetik qanunauyğunluqlarına uyğun gəlsin, yaxşı səslənsin”.

Böyük rus tənqidçisi N.A.Dobrolyubov qeyd edir ki, mütərcim fəvqəladə dərəcədə çox və müxtəlif tələblərə cavab verməlidir. Həmin tələblərdən birincisi kimi tənqidçi göstərirdi ki, mütərcimin özü şair olmalıdır. Şairlik ruhu mütərcimə çevirdiyi əsərdə hətta “axıradək deyilib qurtarmamış” fikri də başa düşüb tərcümə etməyə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin “Respublikada tərcümə işinin vəziyyəti və onun yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərarı // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1983, 20 may
2. Alməmmədov A. L.N.Tolstoy və Azərbaycan // “Ulduz”, 1978, №9, s.11-14
3. Bədii tərcümə: orijinala sədaqət, yüksək keyfiyyət // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1975, 15 mart.
4. Əhmədov T. Zəmanəmizin böyük nəğməkarı (Vladimir Mayakovski - 90) // *Kitablar aləmində*, 1983, №2 s.31-33.
5. Həsənov H. Azərbaycan kitabının inkişaf mərhələləri. – Bakı: *Azər nəşr*, 1989, 254 s.
6. Xəlilov Ə. Mübariz proletar şairi (Demyan Bedni – 100) // *Kitablar aləmində*, 1983, №2, s.33-35.
7. Xəlilov Ə. Maksim Qorki və Azərbaycan // *Kitablar aləmində*, 1988, №1, s.20-21.
8. Keyfiyyət əsas şərtdir // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1974, 21 dekabr.

9. Qasımova R. Qafqaz aşiqi (M.Lermontov – 175) // *Kitablar aləmində*, 1989, №2, s.30-31.
10. Qasımzadə Q. Rus ədəbiyyatının fəxri // *Kitablar aləmində*, 1983, №3, s.23-25.
11. Məmmədov A. Yeni dövrün sənətkarı // *Kitablar aləmində*, 1983, №3, s.25-26.
12. Rüstəmov T. Tərcümə və nitq mədəniyyəti // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1983, 7 oktyabr.
13. Süleymanov R. L.N.Tolstoyun əsərləri Azərbaycan dilində (Anadan olmasının 150 illiyi münasibətilə) // *Elmi əsərlər: Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya seriyası*, 1978, №1, s.51-57.
14. Tərcümə işini təkmilləşdirməli // *Ədəbiyyat və incəsənət*, 1985, 14 iyun.
15. Vahabzadə B. Tərcümədə əsas şərt // *Kitablar aləmində*, 1983, №1, s.20-21.

Naila Mehraliyeva

Publications of Russian fiction
in the Azerbaijani language (1970-1980)

Summary

The issues of publication of the russian literary translation books and its development in 1970-1980 years are extensively treated in the article. Broad knowledge is introduced here about the works of I.S. Turgenev, A.P. Chekhov, L.N. Tolstoy, A.M. Gorkiy, A.N. Tolstoy and others, edition of complete work and their translation. At the same time the translator activity of Mikayil Rzaquluzade, Jabbar Majnunbəyov, Beydulla Musayev, Huseyn Sharifov, Alakbar Ziyatay and others, those who did a special contribution to translation of russian art literature into Azerbaijani, is analysed based on facts.

Key words: artistic translation, history of literary translation, art of literary translation, world literature, Azerbaijan literature.

Наиля Мехралиева

Издания русской художественной литературы
на азербайджанском языке (1970-1980-ые годы)

Резюме

В статье содержится широкая информация об истории издания азербайджанских переводных книг из русской художественной литературы. Здесь даны обстоятельные сведения об отдельных произведениях русских классиков – И.С.Тургенева, А.П.Чехова, Л.Н.Толстого, А.М.Горького, А.Н.Толстого и других, изданиях собраний сочинений этих писателей и их переводчиков. В статье также дана оценка переводческой деятельности авторов, имеющих особые заслуги в переводе на азербайджанский язык русской художественной литературы – Михаила Рзакулузаде, Джаббара Меджнунбекова, Бейдуллы Мусаева, Гусейна Шарифова, Джалала Мамедова, Алекпера Зиятая, Мирмехти Сеидзаде и др.

Ключевые слова: художественный перевод, история художественного перевода, искусства художественного перевода, мировая литература, азербайджанская литература.

Rəyçilər: dos. K.İ.Aslan, dos. R.İ.Süleymanov